

Svarbiausieji, didžiausią įtaką Juozapo Varševičiaus kelionėms ir moksliniams tyrimams turėjusieji asmenys: Vilniaus universiteto profesoriai Stanislovas Bonifacas Jundzilas (1761–1847) ir Juozapas Jundzilas (1794–1877), belgų gėlininkystės firmos savininkas Luisas van Houtè (Louis Benoît van Houtte, 1810–1876) ir garsusis keliautojas, mokslininkas, enciklopedistas Aleksandras fon Humboldtas (1769–1859)

Pradžia Nr. 8

Tęsiame pašnekesį apie Vilniuje gimusį, 1831 m. sukilimo dalyvį, vėliau pasitraukusį į užsienį ir pasaulyje pagarsėjusį orchidėjų tyrinėtoją Juozą Varševičių (Josef Ritter von Rawicz Warszewicz, 1812–1866).

Prof. Romualdo Šviedrio dėka galime prisiminti šio žymaus iš mūsų krašto kilusio keliautojo ir egzotiškų augalų tyrinėtojo mokslinę veiklą.

Orchidėjų kaina

Taigi belgų gėlininko ir verslininko Luiso van Houtè (Louis Benoît van Houtte) lėšų ir Aleksandro fon Humboldto rekomendacijos dėka 1844 m. gruodžio 5 d. Juozapas Varševičius išsirengė į Pietų Ameriką.

J. Varševičius iš Ostendės miesto išvyksta į Gvatemalą su kolonistų grupe. Atvyko į kolonistų gyvenamą vietą Gvatemalos pajūryje, Saint Thomas miestelį, esantį prie pat Karibų jūros ir turintį labai pavojingą klimatą, ypatingai europiečiams. Atvykėliams aptariamam metu tai buvo ištis pavojingas regionas. Tuojau pamatysime kodėl.

Vos atvykęs į Saint Thomas miestelį, J. Varševičius laiko dykai neleidžia. Jis ieško retų augalų, ypač jį domina orchidėjos, dėl kurių jį Luisas van Houtè už savo bendrovės pinigus ir išsiuntė į Centrinę Ameriką. Pirmoji Varševičiaus parengta orchidėjų siunta buvo išsiųsta į Belgiją ir laimingai ją pasiekė. Apie tai galime spręsti iš vokiečių laikraštyje *Allgemeine Zeitung* išspausdintos žinutės: „Pagal laikraščio pranešimus, trys puikūs augalai parduoti po 1500 frankų. Ponui van Houtei į Genta juos parsiantė ponas Varševičius iš Saint Thomas kolonijos.“

Deja, tuo metu, kai ši žinutė buvo išspausdinta, visi belgų kolonistai Saint Thomas kolonijoje jau buvo mirę. Visi, išskyrus Varševičių ir su kolonistais atvykusį daktarą. Patį Varševičių dešimt mėnesių kankino geltonojo drugio liga, bet jis kažin kaip išliko gyvas.

Nejau toks apsiskaitęs botanikas kaip Varševičius nepagalvojo apie apsaugos priemones nuo geltonojo drugio?

Skiepai dar nebuvo išrasti. Tą padarys prancūzų chemikas Lujis Pasteras (Louis Pasteur, 1822–1895 m.), kuris tik 1881 m. pasiūlė skiepus Sibiro opai ir pasiūlė ligę gydyti. Vienintelis būdas

Orchidėjų medžiotojas iš Lietuvos (3)

Viena iš mūsų kraštiečio atrastųjų orchidėjų pavadinta jo vardu – *Miltoniopsis warszewiczii*

apsisaugoti nuo geltonojo drugio Varševičiaus laikais buvo persikelti aukštyn į kalnus. Į Saint Thomas Gvatemaloje vykę kolonistai gal net nepagalvojo, kad tokios apsaugos priemonės būtinos. J. Varševičius ir jo bendrai veikiausiai buvo pasirengę sutikti kitų pavojų – nuodingųjų gyvačių, visada alkanų piranijų, aligatorių ar jaguarų, bet apie malariją ar geltonąjį drugį rimčiau nesusimąstė. Labai apmaudu, nes, kaip

jau minėjau, per keturis pirmuosius mėnesius visi atvykėliai kolonistai išmirė, o Varševičiui teko 10 gyvenimo mėnesių tarsi išbraukti iš savo gyvenimo.

Europos aukcionuose – Varševičiaus augalai

Vis dėlto mūsų kraštiečiai išgyveno – ačiū Apvaizdai.

Gal jo stipresnis organizmas, gal kitos priežastys, bet jis išgyveno. Kad ir kaip ten būtų, po 10 mėnesių Varševičius atsistojo ant kojų ir tuojau pat patraukė į Gvatemalos gilumą – į kalnus. Ten klimatas geresnis ir atgavęs jėgas Varševičius tuojau pat pasuka dar labiau į šiaurę – į Pietų Meksiką. Pasiekia Jukatano pusiasalį, Atlanto vandenyno pakrantėje aplanko majų ir kitų indėnų buvusios civilizacijos griuvėsius. Varševičius, tarsi prisiekęs archeologas, viskuo žavisi ir tyrinėja nematytus radinius.

Man regis, Varševičiaus sąmonėje įvyksta tam tikras lūžis. Išsigelbėjęs nuo mirtinos ligos, jis pradeda siųsti augalus ne vien jį į Gvatemalą išsiuntusiam Luisui van Houtei, bet ir kitiems retų augalų prekiviams ir botanikos sodams į Europą. Varševičius jaučia pareigą siųsti retų augalų bent jau į Berlyno botanikos sodą, nes ypač dėkingas jaučiasi Aleksandriui fon Humboldtui, kuris visados jį palaikydavo ir paremdavo. Todėl man ir atrodo, kad iš Pietų Amerikos Varševičius siuntinėdavo augalus ne tik į Berlyną, bet ir į Angliją, tokią godžią retų augalų. Tose šalyse per aukcionus buvo parduodami Varševičiaus atsiųstieji augalai, tarp kurių vyravo, aišku, orchidėjos.

Ar konfliktų su Luisu van Houte nekyla? Vis dėlto Varševičius į Centrinę Ameriką vyko vykdyti jo užduočių. Ar mūsų kraštiečiai nepiktinaudžiavo belgų gėlių pirklio pasitikėjimu?

Galima spėti, kad Luisas van Houtè iš Varševičiaus gavo pakankamai augalų. Apie kokį nors nesutarimą ar nesusipratimą tarp judviečių neteko girdėti. Be Varševičiaus, jis pradėjo dirbti ir su kitais augalų rinkėjais. Man žinoma, kad už savo surinktus ir į Angliją nuvežtus augalus, kurie būdavo parduodami Londono aukcionuose, Varševičius užsidirbo šiek tiek lėšų, tad nuo 1846 m. Pietų Amerikoje dirbo savarankiškai, vis daugiau atsidėdamas būtent orchidėjų paieškai ir siuntimui į Europą. Kad ir kaip būtų, Varševičius van Houtès nepamiršdavo, bet jis nebuvo vienintelis, kuriam mūsų kraštiečiai siūsdavo gėles.

Kaip tas orchidėjas Varševičius „medžiotojas“, kokioms rūšims teikdavo pirmenybę?

Gerai žinodamas, kokios orchidėjų rūšys Europoje jau buvo žinomos, Varševičius, kaip tikras mokslininkas, stengėsi rasti vis daugiau naujų rūšių arba itin retų egzotiškų orchidėjų. Šios pastangos jam brangiai kainavo, nes tekdavo brautis per sunkiai įžengiamus miškus, kur baisiai tvanku, drėgna, dažnai lyja, o įkopus į Andų kalnus naktimis

tekdavo kęsti šaltį. Maitintis tekdavo dažniausiai tik miške randamais vaisiais ar augalais.

Tačiau aukcionuose Europoje tos orchidėjos buvo parduodamos po 25 angliskus svarus – tais laikais tai buvo dideli pinigai. J. Varševičiui pradėjo apsimokėti jo išlaidos. Jo atsiųstų orchidėjų yra ne tik Krokuvos ir Berlyno botanikos soduose, bet dar septyniose skirtingose vietose.

Kalbame tik apie botanikos sodus ar ir apie privačius asmenis?

Aišku, kad Varševičius augalus siuntė į Vieną, o botanikų iš kitų vietovių pavardes dar reikėtų nustatyti, ir tai teks padaryti vėliau. Šiuo metu žinoma, kad jis dar siuntė eksponatų į Ciurichą, Šveicariją, į Vienos ir Krokuvos botanikos sodus, į Belgijos karališkąjį botanikos sodą bei Kiu (Kew) – Karališkąjį botanikos sodą Londone.

Bet sugrįžkim prie paties Varševičiaus. Orchidėjų ir kitų retų augalų paieškos veda Varševičių iš Gvatemalos ir po kitas Vidurinės Amerikos valstybes. Grįžęs į Gvatemalą, per keletą metų jis apkeliavo Kosta Riką, Salvadorą, Hondurą, Nikaragvą ir Panamą. Tais laikais Panama buvo Kolumbijos provincija, tik XX a. atsiskyrė. Panamoje Varševičius apsiėjo ilgesniam laikui, nes jam, kaip tyrinėtojiui, tai buvo nepaprastai dėkinga šalis – savotiškas tiltas tarp Šiaurės ir Pietų Amerikos, labai daug retų augalų ir gyvūnų rūšių.

Panamoje Varševičius persikelia į Ramiojo vandenyno pakrantėje esantį uostą, iš kurio išplaukia į Ekvadorą. Nusprendė pasiekti Gvajakil (Guayaquil) uostą Ekvadore. Deja, naujas geltonojo drugio priepuolis privertė Varševičių grįžti į Europą. Viename šaltinyje randame žinią, kad 1850 m. rugpjūtį jis iškeliavo į Angliją.

Į Angliją? Lig tol jo darbo vieta buvo Berlyno botanikos sodas. Galėčiau suprasti, kad vyktų į Gento miestą ir duotų atskaitą Luisui van Houtei, kurio dėka ir atsidūrė Pietų Amerikoje.

Laivas iš Gvajakil (Guayaquil) uosto Ekvadore vyko į Angliją, tad didelio pasirinkimo Varševičiui nebuvo. Atvykęs į Angliją, Varševičius siunčia didelę siuntą augalų į Berlyno botanikos sodą, su kuriuo ryšių nenutraukia. Į Berlyną ir pats atkeliauja, sudaro savo atsivežtųjų augalų katalogą. Beje, tuos augalus ir parduodinėja savo bute. Būtent šiame bute jį aplankė ir A. fon Humboldtas, ir jie turėjo apie ką pasikalbėti. Abu po 5 metus buvo praleidę Pietų Amerikoje, atradę daug naujų augalų rūšių. Turėjo progos pasidalyti patirtais išgyvenimais ir nuotykiais.

Teoretiko darbas jo netraukė

Ar Varševičius tuo metu jau buvo Europoje žinomas tyrinėtojas?

Po 5 metų kelionės jis grįžo į Europą, kaip pakankamai garsus žmogus. Tiek pat laiko Amerikoje buvo praleidęs Aleksandras fon Humboldtas.

Berlyne Varševičius ilgai neužsibuvo, bet nuvyko pas prof. Heinrichą Gustavą Reichenbachą į Leipcigą. Pastarasis buvo botanikos teoretikas, niekur į egzotiškus kraštus nevažinėjęs. Bet jis buvo žymus sistematikas, sugebantis labai kvalifikuotai aprašyti augalus ir tuos dalykus publikuoti.

Varševičius Reichenbachą aplanko Leipcige ne plikomis rankomis, bet su geru rinkiniu orchidėjų. Jis net šešis mėnesius padeda Reichenbachui tas ir kitas orchidėjas kataloguoti, aprašinėti, pasakodamas, kur jis jas buvo suradęs. Aprašyti, kokioje klimato zonoje, kokioje vietovėje ir pan. augalai rasti, buvo labai svarbu.

Pavyko rasti šaltinių, kur tie dalykai buvo publikuoti. Dažniausiai prie aprašomų orchidėjų yra parašyta: atrasta Varševičiaus. Toliau geras paragrafas vokiškai pedantiškai aprašyta, kaip ta orchidėja atrodo, kokiai rūšiai priskirtina ir t. t.

Maždaug tuo metu, kai Varševičius Leipcige su prof. Reichenbachu aprašinėjo orchidėjas, mėginama jį įkalbėti dirbti Krokuvos botanikos sode. Šio botanikos sodo direktorius prof. Ignacas Rapolas Červiakovskis (Ignacy Rafał Czerwiakowski) stengiasi, kad Krokuvos Jogailaičių universitetas pasikviestų J. Varševičių, nes Krokuvos botanikos sodui toks darbuotojas būtų buvęs tikras radinys. Bet Varševičius ir šio, atrodytų, tokio viliojančio pasiūlymo atsisako.

Džiunglių trauka

Jį traukia džiunglės, ir nieko čia nepakeisi?

Vos pasitaisė sveikata, nė metų neištvėręs Europoje, Varševičius jau dairosi, kaip vykti į naują kelionę. Jau buvo atpratęs nuo sėslos gyvenimo būdo. Jam vienam vaikščioti po Pietų Amerikos džiungles buvo daug įdomiau negu sėdėti Berlyne ar Leipcige ir sisteminti rastuosius augalus. Kelionėse jis pats sau ponas, nors džiunglėse ar Andų kalnuose ištisą mėnesį nė vieno kito žmogaus gali nesutikti. Tiesa, kartais jis keliaudavo su palydovu.

Varševičius – tipiškas keliautojas, mokslininkas vienišius?

Panašūs buvo ir kiti orchidėjų rinkėjai. Dažniausiai tai būdavo žmonės be šeimos, nesibaiminę rizikos. Kelionių aistra jiems buvo stipresnė už sėslo jausmą. Tokie žmonės turėjo sugebėti bendrauti su čiabuviams, būti gabūs kalboms. Gyvenimas kupinas daugybės pavojų.

Gavęs Londono karališkosios sodininkystės draugijos (Horticultural Society of London) pasiūlymą vėl vykti į Pietų Ameriką (mat draugijai reikėjo augalų rinkėjo ar parūpintojo), Varševičius anglų pasiūlymui vis dėlto atsispyrė. Gal todėl, kad būtų reikėję pasirašyti sutartį ir įsipareigojimą augalus siųsti tik šiai draugijai, o jis norėjo būti laisvas, pats rinkti kelionės maršrutus.

Draugija susirado jos sąlygas priėmusį vokiečių Karlą Teodorą Hartvegą (Karl Theodor Hartweg, 1812–1871), beje, gimusį tais pačiais

metais kaip ir Varševičius. Augalus Hartvegas privalėjo siųsti Karališkajai draugijai, ypač nežinomus augalus. Tiesa, jam buvo leista augalų dublikatus ir pačiam pardavinėti.

Londono karališkosios sodininkystės draugijos pasiūlymą mūsų kraštiečiai atsispyrė, gal tai nulėmė dar labiau viliojantys gundymai?

Varševičius atsisakė vykti draugijos lėšomis, nes tai būtų varžę jo laisvę. Jam būtų nurodytas maršrutas ir ką rinkti. O Varševičius pasiūlymą gera uosle ir tiesiog jautė,

Amazonės džiunglėse maždaug tais pačiais takais ėjęs kaip ir Varševičius savo antrojoje kelionėje, štai ką sako apie džiungles:

„Karšta ir tvanku – kasdien +35 - +37 °C. Džiunglės – pirties garinė. Viskas drėgna ir pūva. Aplink – spygliuoti medžiai ar lianų kamienai, aštriabriauniai nuodintųjų augalų lapai ir tas šleikščiai salstelėjęs puvėsio kvapas <...> Baiminamės, kad tik vėl mūsų kūne neišsiveistų parazituojančios musių lervos dermatobijos (taip jau

odų, kuriais sumaniai naudojami vietiniai indėnai.“ (*Mokslas ir gyvenimas*, 2005 m. Nr. 10, p. 24–25)

Tai žiupsnis įspūdžių iš mūsų laikų Lietuvos mokslininko kelionių po džiungles. Galima įsivaizduoti, kad prieš 150 metų Varševičiui buvo tikrai ne lengviau.

Toliau mūsų orchidėjų medžiotojas keliauja į pietus ir patenka į Rio Negro upės regioną, paskui ir į Maranon upės regioną. Pasiekia Amazonės upę. Pasuka į vakarus, neišigašta Andų kalnų. Arčiau Andų

kur jau yra buvęs savo pirmosios kelionės metu, pasiekia Gvajakvil (Guayaquil) uostą. Prie uosto Varševičių užpuola ir apvagia plėšikai. Atėmė pinigų, darbo įrankius, daiktus ir visą turėtą augalų kolekciją. Ačiū Dieviui, kad patį paliko gyva.

Gyvas liko per 1831 m. sukilimą, perkopė Andus, nepasiklydo Amazonės džiunglėse, laimingai išsigelbėjo nuskindus laivui Magdalenos upėje. Nežuvo ir plėšikams užpuolus. Laimės kūdikis.

Įtariu, kad kartais orchidėjų medžiotojus „medžiotojais“ jų konkurentai, norėdami pagrobti jų kolekcijas. Jas sukaupti reikėjo didžiulių fizinių ir dvasinių pastangų, tos kolekcijos kainavo Europoje didžiulius pinigus, tad visai galimas dalykas, kad kai kuriuos rinkėjus užpuolė konkurentų pasamdyti plėšikai. Paprasti plėšikai paimtų pinigų, bet iš Varševičiaus buvo pagrobti jo instrumentai.

Tačiau tai tik Jūsų spėjimas, kad Varševičius galėjo būti tyčia užpultas, kaip nepageidautinas konkurentas?

Taip, nėra jokių įrodymų, ir tikrai Varševičius gali būti pavadintas laimės kūdikiu, kad jis buvo apiplėštas tik kartą, nes čekų kilmės keliautojas ir orchidėjų rinkėjas Benediktas Roezlas (Benedict Roezl, 1824–1885) buvo užpultas ir apiplėštas net 17 kartų. Tiesa, po Pietų Amerikos džiunglės ir Andų kalnų jis braidžiojo ištisus 40 metų, taigi puspenko karto ilgiau už Varševičių.

Išėitų, kad Benediktui Roezliui natūralus būvis – būti užpultam ir apiplėštam?

Kuboje jam dar labiau nepasisekė, nes ten neteko rankos. Buvo ištobulinęs mašiną, kurią naudojo išgauti iš vietinių augalų medžiagų, reikalingų siūlų ir audinių gamybai. Mašina jam smarkiai sužalojo ranką, todėl vietoje jos Benediktas Roezlas įsitaisė metalinį kabli. Atrodė kaip labai įspūdingas piratas.

Kartą plėšikai norėjo užmušti B. Roezlą, bet užuot radę pinigų ar kitų gėrybių aptiko tik maišą su gėlėmis. Plėšikai pagalvojo, kad tai vargšas pamišėlis, su kuriuo neverta teptis rankų.

Jūsų paties vaikystė ir jaunystė praėjo Kolumbijoje. Ar tikrai Pietų Amerikoje tokie pavojingi tie vietiniai žmonės?

Žmonės kartais būna pavojingi, bet gamta gal dar pavojingesnė. Ji buvo nuolat pavojinga. Žymiai daugiau augalų rinkėjų žūdavo paslydę nuo uolų, paskęsdavo keldamiesi per upes ar keliaudami per nepažįstamas ir pavojingas vietas. Jų darbas buvo labai rizikingas, tad reikia džiaugtis, kad Varševičius liko gyvas per visus jam tekusius likimo išbandymus. Pats Varševičius vos nežuvo plaukdamas garlaiviu Kolumbijoje. Magdalenos upė, ypač potvynio metu, labai pavojinga. Garlaiviu leisdamasis mūsų keliautojas vos nepaskendo, kai laivas apsvirtė atsitrėkęs į didžiulio medžio kamieną. Varševičius vos išsigelbėjo, bet prarado pusę savo botanikos rinkinių.

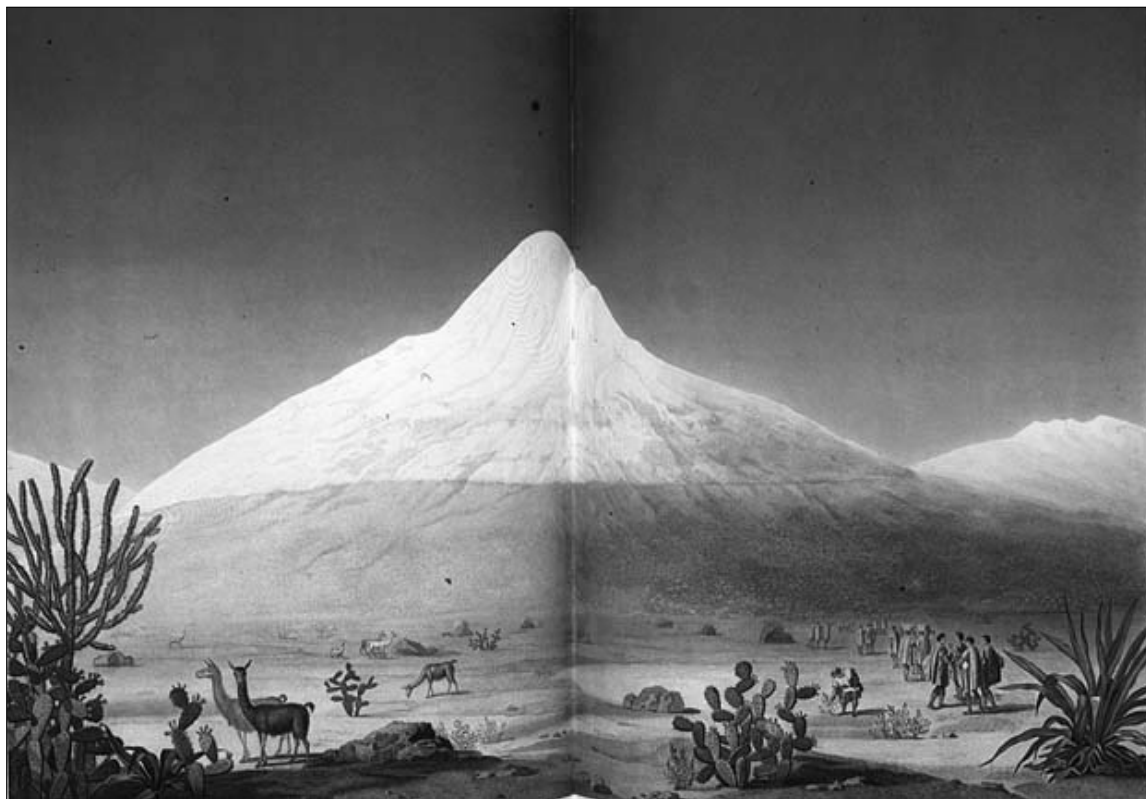
Vietiniai žmonės gali būti pavojingi, ir plėšikų atsiras visur. Svetimšaliams, kaip Varševičiui, reikia greitai prisitaikyti prie čiabuvių papročių, kitaip visai netyčia galima nusizengti ir pažeisti gyvenimo taisykles. Mūsų Varševičius šį egzaminą išlaikė puikiai, nes jo gyvybė buvo patikėta šimtams vietinių žmonių visoje Centrinėje ir Pietų Amerikoje.

Stanhopea warscewicziana

J. Varševičiaus vardu pavadinta apie 30 orchidėjų rūšių

Mūsų kraštiečiai Juozapas Varševičius Ekvadore įveikė 6384 m aukščio Čimborazo (Chimborazo) ugnikalnį, kurio papėdėje rado vieną rečiausių orchidėjų rūšių

kur „slepiasi“ geriausios ir rečiausios orchidėjos. Šį savo talentą ir siekė realizuoti.

Džiunglėse pats sau ponas

1851 m. J. Varševičius išsirengia į antrąją savarankišką savo kelionę po Pietų Ameriką. Šį kartą niekieno nevaržomas – pats sau ponas. Atvyksta į Kartaginos uostą Kolumbijoje. Keliauja po Šiaurės Kolumbiją, nuvyksta ir rytus, keliauja po Venesuelą ir Britų Gvianą, ir pasukęs į pietus įžengia į Brazilijos Amazonės džiungles. Ten keliauja vis į pietus, kol pasiekia Rio Negro upę.

Nereiktų manyti, kad keliavimas per džiungles – tai vien egzotika ir turistiniai malonumai. Anaipol. Mūsų laikų keliautojas entomologas prof. habil. dr. Rimantas Puple-

buvo atsitikę Belize, Centrinėje Amerikoje.“

„Tačiau pirmiausia tenka susidurti su nesuskaičiuojama gausybe erkių, kurios įsiveisia po oda, sukeldamos nepakeliamą niežulį ir šimtus kraujuojančių pūlinių visose kūno vietose, poros centimetrų ilgio musių lervomis, kurios graužia jus gyvus, įvairiomis ligomis (maliarija, geltonuoju drugiu, visceraline ar odos leišmanioze ir t. t.). Čia gausu vorų paukštėdų, skorpionų, akiplėšų beždžionių. Net tas padarėlis, kuris jums pasirodys labai simpatiškas – grakšti, spalvinga medlaipė varlytė, užšokusi ant jūsų peties, – gali sukelti staigią ir neišvengiamą mirtį, jeigu šita malonų padarėlių paimeite į rankas, o jūsų delne bus odos įbrėžimų. Pietų Amerikos medlaipių varlių odos išskyros – vieni stipriausių šiuo metu žinomų nu-

priekalnių – aibė snaudžiančių ar retsykiais išsiveržiančių vulkanų. Kaip patyręs alpinistas kopina per kalnų perėjas, išvysta įspūdingiausią 6384 m aukščio Čimborazo (Chimborazo) ugnikalnį. Šis milžinas jau tris kartus buvo nušlavęs nuo žemės paviršiaus kalnų indėnų miestą Latakungą. Čimborazas Varševičių taip traukia, kad nepaisydamas sunkumų jis užkopia kone į šio ugnikalnio viršūnę. Būtent šio ugnikalnio papėdėje jis aptinka vieną reikšmingiausių savo radinių – bene originaliausių orchidėjų, kuri buvo pavadinta jo vardu. Beje, kaip ir daugelis kitų mūsų kraštiečio atrastųjų orchidėjų.

Laimės kūdikis

Nuo Andų kalnyno Varševičius leidžiasi žemyn į Ekvadoro pajūrį,